

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1055 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 13. Ders “Hakas Türkçesinde Hece ve Hece ile İlgili Ses Bilgisi Olayları”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Hakas Türkçesinde Hece ve Hece ile ilgili Ses Olayları

Hece

Bir tek sesleme eylemi ile çıkarılan ses ya da sesler öbeği olan seslem ya da hece (слог), her türlü ses dizilişinin temel yapısını oluşturmaktadır.

Hakas Türkçesinde hece tipleri şöyledir:

Tek heceli kök ve gövdelerdeki hece tipleri:

V	ээ [e:] “sahip”, бы [ı:] “ağlama”, оо [o:] “zehir”
VК	иб [e:] “sahip”, ух [ux] “mermi”, үс [üs] “üç”
KV	наа [na:] “yeni”, мии [mi:] “beyin”, кии [ki:] “hava”
VKK	өрт [ört] “yangın”, арт [art] “as!”, ирт [irt] “geç!”
KVK	пил [pil] “bel”, тил [tıl] “dil”, тис [tis] “diş”
KVKK	чурт [çurt] “yurt”, хурт [xurt] “kurt (böcek)”, сырт [sırt] “sırt”

İki heceli kök ve gövdelerde görülebilen hece tipleri:

VKV	аба [aba] “ayı; baba”, ара [ara] “ara, aralık”, өөре [ö:re] “kız arkadaş”
KVKV	хара [xara] “kara”, хыра [xıra] “(sürülmüş) tarla”, пора [pora] “gri”
VKVK	өдік [ödik] “ayakkabı”, ойын [oyn] “oyun”, өлім [ölüm] “ölüm”
KVKVK	пулут [pulut] “bulut”, тідім [tidim] “kararlılık”, тоғыр [toğır] “zıt, karşı”
VKKVK	өртек [örtek] “ördek”, устағ [ustağ] “yönetim”, иргек [irgek] “başparmak”
KVKKV	палты [paltı] “balta”, тайма [tayma] “yalan”, чисте [çiste] “enişte”
VKVKK	өдірт [ödirt] “öldürt!”, одырт [odirt] “oturt!”, азырт [azirt] “ayırt!”,
VKKVKK	алдырт [aldirt] “aldirt!”

KVKVKK	хазарт [xazart] “beyazlaştır!, ağart!”, күгүрт [kügürt] “gök gürültüsü”, НЫМЫРТ [nımırt] “idris ağacı meyvesi”
KVKKVK	МЫЛТЫХ [mıltx] “silah”, ЧЫЛТЫС [çıltxs] “yıldız”, ХОРТЫХ [xortıx] “korkak”
KVKKKVK	чурттыг [çurttığ] “yurdu olan, yurtlu”, хурттаг [xurttat] “kurtlandır!”,
KVKKVKK	саргалт [sarğalt] “sarart”

Несе Yutumu

Несе yutumu olayı birbirine benzer ya da eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin düşmesidir. Hakas Türkçesinde bu olay daha çok iki kelimenin birleşmesinden oluşan kelimelerde meydana gelir:

alıp par- > апар- [apar-] “götürmek”

alıp kil- > ағыл- [ağıl-] “getirmek”

хай it- > хайт- [xayt-] “nasıl etmek”

торіğ at > тораат [tora:t] “doru at”

sarığ at > сараат [sara:t] “sarı at”

Каунашма

Söz zincirinde yan yana olan kimi ünlülerin kaynaşarak tek ünlü ya da diftonga dönüşmesi olan kaynaşma olayı bazı birleşik kelimelerde görülür:

xara at > харат [xarat] “kara at”

xula at > хулат [xulat] “kula at”

xara ib > хариб [xarib] “hapishane”

altı on > алтон [alton] “altmış”

çiti on > читон [çiton] “yetmiş”

Hakas Türkçesinde pekiştirme bildiren ekleşmiş edat –ox/-ök, kısa ünlü ile biten kelimelere eklendiğinde kelime tabanının sonunda bulunan önlü düşer:

туза [tuza] “fayda” + ox > тузох [tuzox] “fayda da”

уйғу [uyğu] “fayda” + ox > тузох [tuzox] “fayda da”

паза [paza] “daha” + ox > пазох [pazox] “daha da”

киме [kime] “kayık” + ök > кимök [kimök] “gemi de”

кизи [kizi] “kişi” + ök > кизök [kizök] “kişi de”

түлгү [tülgü] “tülgü” + ök > түлгök [tülgök] “tilki de”

Sandhi

Söz zinciri içindeki kelimelerden birinin diğerinin etkisiyle fonem ya da fonemler grubunun değişmesi olan sandhi olayına Hakas konuşma dilinde sıkça rastlanır. Genellikle söz zinciri içindeki bir kelime ünlü ya da ötümlü ünsüz ile bittiğinde kendisinden sonra gelen kelimenin başındaki ötümsüz ünsüz yarım ya da tam olarak ötümlüleşir:

Мин пу аалда төрөөм. Хырых чылда. Чаа тузында кічіг полғам. Пу аалда үгрөнгөм. Абам малда тоғынған. Аттар азырачаң. Пістің семья улуғ полған.

[min pu a:lɔda t̪ö:re:m || xırx ɟɪlda || ɟa: tuzında k̪iɟig polğam || pu a:lɔda üg:rengem || abam malda to:ğınğan || attar azıracañ || p̪i:st̪iñ semya uluğ polğan || abam ilig ɟiti ɟastığda ü:re:n]

“Ben bu köyde doğdum. Kırk yılında. Savaş zamanında küçüktüm. Bu köyde okudum. Babam sığır (işinde) çalıştı. Atları beslerdi. Bizim ailemiz büyüktü. Babam elli yedi yaşında öldü.”

Ulama

Bir sözcüğün son sesiyle onun ardından gelen sözcüğün ön sesinin kaynaşmasına yol açan birleşme olan ulamaya hem birleşik kelimelerde, hem de konuşma zinciri içinde rastlanır:

Birleşik kelimelerde:

xara xat > харағат [xarağat] “siyah Frenk üzümü”

xızıl xat > хызылғат [xızılğat] “kırmızı Frenk üzümü”

Konuşma zincirinde:

Пастағыда той идерге хысты тудуп алчаң. Алчаң кизи тооза туғаннарын чыып алып тудуп алча. Тудуп алчаң хызы таныс таа полза, таныс таа нимес полза чарип.

[pasta:ğɪda toy iderge xıstı tudub alçañ || alçañ k̪iz̪i to:za tuğannarın ɟi:b a:lɪp tudub alça || tutub alçañ xızı ta:nɪs ta: polza | ta:nɪs ta: nimes polza ɟari:r]

“Önce düğün etmek için kızını kaçırdılar. Alacak kişi bütün akrabalarını toplayıp kaçırdı. Kaçırılacak kız tanıdık olsa da olmadı da olur.”